

KOVÁCS IVETTA

„Élj meg Fedél nélkül!”15 éves a Fedél nélkül – Hajléktalanok lapja¹

Az „Élj meg Fedél nélkül!” című tanulmány alapját a szerző ugyanezt a címet viselő, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karán szociális munkás szakon 2008 tavaszán készült szakdolgozata képezi. Megírását elsősorban az motiválta, hogy szeretnénk a szélesebb nyilvánosság számára is bemutatni az első magyar utcalap, a *Fedél nélkül* keletkezésének és működésének történetét. Az újság életének mélyebb megismertetése mellett a tanulmány nem titkolt célja az is, hogy láthatóvá tegye a lap életét irányító szociális munkások által végzett segítő tevékenységet, annak nehézségeit és eredményeit. Mindezt egy konkrét, európai uniós forrásokból finanszírozott program megvalósításának elemzésével teszi, úgy, hogy az tanulságokkal szolgáljon az uniós pályázatokban részt vevő, vagy a jövőben részt venni kívánó szociális szolgáltató, szociális munkás számára.

A „fedél nélkül” kifejezésről jellemzően a hajléktalanok jutnak eszünkbe. Talán vagyunk néhányan, főként Budapesten, akiknek ennél több is, akik számára felrémlik a járda szélén, megállóban álldogáló hajléktalan alakja is, újságokkal a kezében. A *Fedél nélkül* című újságról van szó. A *Menhely Alapítvány* által kiadott utcalapot felismerjük, megvesszük, olvassuk néhányan, fizetünk érte, amennyit jónak látunk. Vannak közöttünk támogatók, adományozók is. Olyanok azonban sajnos jóval kevesebben vannak, még a szociális szférán belül is, akik tényleg látják, hogy immár tizenöt éve mennyi munka, energia fekszik az első magyar utcalap működtetésében, hogy milyen szociális munka folyik a lap életében részt vevő, fedél nélküli emberekkel. Az újság tizenöt éves fennállásának alkalmából szeretném az olvasóknak alaposabban bemutatni a Fedél nélkül – Hajléktalanok lapját és tevékenységét.

Jelen tanulmányt egyrészt személyes tapasztalataimra, és a lap irányí-

¹ Az „Élj meg Fedél nélkül!” az utcalap dolgozói által kitalált szlogen, melyet reprezentációs termékeken, például pólókon használnak.

Ez úton szeretném megköszönni a rengeteg segítséget Breitner Péternek, Csongor Annának, Darvasi Piroskának, Gurály Zoltánnak és Kepe Róbertnek, és nem utolsósorban köszönettel tartozom a Fedél nélkül múltbéli és jelenlegi dolgozóinak.

tó koordinátorától, Kepe Róberttől kapott adatokra alapoztam. A Menhely Alapítvány munkatársaként a Fedél nélkül – Hajléktalanok lapja közvetlen közelében dolgozom, ezen túl pedig önkéntesként is részt veszek az újság életében. Másrészt az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karának szociális munkás szakos hallgatójaként diplomamunkám témája is a Fedél nélkül története és tevékenysége volt, melyben különös hangsúlyt kapott a lap életét irányító szociális munkás stáb szakmai munkájának elemzése. A szakdolgozat megírása során több kutatási módszert ötvöztem azért, hogy a Fedél nélkül működéséről minél árnyaltabb képet kapjunk: közvetlen megfigyelés és dokumentum-elemzés mellett interjúkat készítettem a stáb tagjaival és hajléktalan művészekkel, illetve a Fedél nélkül dolgozóival készült korábbi interjúkat is felhasználtam, valamint a stáb szerkezetének feltérképezése céljából több szempontú szociometriai felmérést végeztem. Jelen tanulmány megírása során nagy mértékben támaszkodtam a diplomamunkámra és az elkészítése során kapott kutatási eredményekre.

A születés pillanatai

Az első magyar nyelvű utcalap, a Fedél nélkül alapító atyja *Ungi Tibor* volt, aki az újság létrehozásához a Menhely Alapítványtól kapott támogatást. A kapcsolatnak volt előzménye, Ungi Tibor és a Menhely Alapítvány kuratóriumi elnöke, Győri Péter már korábban is dolgoztak együtt a *Hajléktalanokért Társadalmi Bizottság* elnevezésű „érdekvédelmi lobbicsoportban” (Pik 1994: 99), ez a szervezet fő tevékenységeként kétoldalas *Helyzetjelentések* összeállításával foglalkozott, aminek témái a múlt és a jelen hajléktalansága és lakhatási problémái voltak (Győri 2003: 13. n 13). Ungi Tiborról és szerepéről az 1980-as évek legvégén induló, a hajléktalanokkal kapcsolatos kezdeményezésekben Győri Péter így beszélt, egy 1994-ben, Pik Katalinnak adott interjújában:

„... volt ez a Hajléktalanokért Társadalmi Bizottság. A HTB-t, most nem tudom pontosan, '89-ben vagy előbb alapítottuk [előbb, 1988-ban már volt kiadványuk]², annak okából, hogy fölemelték a lakbéreket az átmeneti szállókon [a Fővárosi Tanács Átmeneti Munkásszállóiról van szó, amelyek azon emberek számára voltak fenntartva, akik vagy a fővárosnál, vagy a fővárosban olyan munkahelyeken dolgoztak, ahol nem volt szálló]. Akkor beszaladt valaki, az akkor még új TDDSZ³-be, hogy érdekvédelmet kapjon. Az Ungi Tibi lakó volt a Könyvesen [a Könyves K. krt.-i Átmeneti Munkásszállóról van szó, mely később hajléktalan szálló lett], és őt rövid úton hozzám irányították, mint szocpolos-szocio-

2 Dólt betűvel, zárójelben Pik Katalin az interjúba beleírt, annak értelmezését megkönnyítő megjegyzései olvashatók.

3 Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete. A pártállam első legális ellenzéki szervezete, 1988. május 14-én alakult meg, 1028 alapító taggal. Az alapítók felsőoktatási intézményekben, közgyűjteményekben, kiadóknál és egyéb, a tudománnyal szorosabb vagy lazább kapcsolatban lévő munkahelyen dolgoztak. Céljuk a demokratikus jogállamhoz vezető békés átalakulás elősegítése és ennek részeként a munkáltatóktól, a pártoktól és a kormánytól független demokratikus szakszervezeti mozgalom csírájának megteremtése volt. www.tddsz.hu

lógushoz. Hajléktalanokkal addig nem, de az átmeneti szállókkal foglalkoztam, interjúztam ott. Ebből, hogy az Ungi Tibi, meg lakbéremelés, meg kiszorulnak – ebből lett egy állampolgári kezdeményezés, a Hajléktalanokért Társadalmi Bizottság. ... Az Ungi Tibi volt az egyetlen hajléktalan, volt benne két egyetemista, és benne négy szakértő: Gosztonyi Géza, Bognár Szabolcs, Morvai Bea és én.” (Pik 1994: 99)

A Fedél nélkül első száma 1993 júliusában jelent meg, teljesen önálló kezdeményezésként, külföldi példa ismerete nélkül. A londoni *Big Issue*, ami az egyik legismertebb utcalap a világon, és egyben ma már jelentős profitot termelő piaci vállalkozás is, alig pár hónappal korábban adta ki első példányát, amerikai utcalapok mintájára. Minderről azonban Ungi Tibornak nem volt tudomása. A magyar utcalap elindítása tehát abszolút korszerű és újszerű kezdeményezés volt. Életre hívásában az alapító-főszerkesztőt a korabeli sajtó hajléktalanprobléma kapcsán mutatott érdeklensége, valamint a hajléktalan sorba került emberek elképesztő információhiányos állapota motiválta.

A lap kezdetben négy A4-es oldal terjedelemben, egy A3-as lapra fénymásolva készült, igény szerint, tehát mindig annyi példányban, amennyit a terjesztők éppen kértek. A tartalom meghatározása az alapító Ungi Tibor és a köréje szerveződött, néhány hajléktalant tömörítő szerkesztőbizottság kezében volt, ők választották ki, illetve írták meg a megjelenésre szánt írásokat. Írógéppel, esetenként kézzel dolgoztak, majd a cikkeket kivágták, papírra ragasztották, és ezt sokszorosították fénymásolással. A Fedél nélkül archívumában ma is megtalálható néhány ilyen, a hőskorszakból származó eredeti példány. Az előállítási módszerek tehát kőkorszakiak voltak, a tartalom már sokkal kevésbé. A lap ekkor még elsősorban a készítők sorstársaihoz, a fedél nélkül maradt emberekhez szólt; a még éppen csak formálódó hajléktalanellátó-rendszerről, az épp 1993-ban elkészülő szociális törvény rendelkezéseiről, a hajléktalan lét nehézségeiről és szépségeiről, túlélési stratégiákról szóló írások, információk, üzenetek kaptak helyet benne.

A sokszorosítás és a terjesztőkkel való kapcsolattartás a Menhely Alapítvány költségén, a Budapest, XIII. ker., Dózsa György út 152. szám alatt zajlott, ami jelenleg a *Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei* épülete, és ahol akkoriban a Menhely Alapítvány is működött irodáját. 1997-ben a Menhely Alapítvánnyal együtt a Fedél nélkül is átköltözött a régi népszállóból a hajdani közfürdőbe,⁴ a VII. ker., Kürt utca 4. szám alá, ahol jelenleg is tevékenykedik. Az alapítványtól infrastrukturális segítséget, helyiséget és sokszorosítási lehetőséget kaptak, de tartalmi, szerkesztési, árusítási kérdésekkel az alapítvány munkatársai ekkor még nem foglalkoztak.

4 Az eredetileg a VI. ker., Aréna út és az Angyalföldi út sarkán (ma: XIII. ker., Dózsa György út 152.), 1912-ben elkészült épületet népszállóként hozták létre és a második világháború végéig úgy is üzemelt, majd munkásszállóként működött, jelenleg pedig komplex hajléktalanellátó intézménynek ad otthont. (Gyóri-Sass 2003) A VII. ker., Kürt utca 4. szám alatti épület 1864-ben épült, Gottgeb Antal tervei alapján készült, a kezdetek óta fürdőként üzemelt, majd sokáig üresen állt, állaga jelentősen leromlott. A kilencvenes években a Menhely Alapítvány vásárolta meg és újította fel, jelenleg nappali melegedőként funkcionál.

Az átalakulás útjai

Ungi Tibor 1999-ben bekövetkezett halála a lap életében komoly nyomot hagyott. Ezt követően jelentős, a lap mai karakterét és működését is meghatározó változások történtek. A Menhely Alapítvány saját költségvetése terhére rész munkaidős koordinátort nevezett ki a főszerkesztő pótlása, a szerkesztőbizottsággal és a terjesztőkkel való kapcsolattartás, valamint az újság előállításával kapcsolatos technikai feladatok megoldása céljából. Az első magyar utcalap ekkor indult meg a profi újsággá válás rögzös útján. Az alapítványi koordinátor pedig szociális munkásként nemcsak a lap tartalmi és technikai kérdéseivel, fejlesztésével foglalkozott, hanem lehetőségeihez mérten az újság életében (szerzőként vagy terjesztőként) részt vevő hajléktalanok életével, problémáival is, hiszen a Menhely Alapítvány nagyobb szerepvállalásával megjelent az igény arra is, hogy a Fedél nélkül körül tevékenykedő otthontalanok professzionális szociális segítségben részesüljenek. Külalakját jelentős módon korszerűsítették: 2000 márciusától a lap már kétszínnyomással, nyomdában készült, s terjedelme is a duplájára nőtt – nyolc oldalon jelent meg. Ehhez is kapcsolódó, lényeges változást jelentett, hogy a terjesztőknek már fizetniük kellett a lapszámokért, és pedig a nyomdai előállítás önköltségi árát. Az alapítvány nem tudta finanszírozni a nyomdai előállítás költségeit, de semmiképpen nem támogatót olyan megoldást, amelyben a hajléktalan emberek az alapítvány befizetőivé váltak volna. A nyomda a kedvezményes árú előállítás mellett így munkaerőt is biztosított (és biztosít ma is), s a Menhely Alapítvány irodájában lehetővé tette, hogy a terjesztők mintegy a nyomda alkalmazottjaiként minden munkanapon hozzájussanak az újsághoz. Emellett kezelte a terjesztők által fizetett nyomdai árat, amely 2000 végén a kezdeti 7 Ft után 10 Ft-ra emelkedett. Az előállítási ár egészét a nyomda kapta, és kapja ma is, abból az alapítvány semmilyen formában nem részesül.

A lapban egyre inkább hajléktalanok által írt versek, prózák, grafikák domináltak, egyre hangsúlyosabb lett a fedél nélküliek életének, gondolkodásának bemutatása, s kiemelt céllá vált, hogy változtassanak az otthontalanság borzalmait belülről nem ismerő, sokszor előítéletes lakosság szemlélletén. A lap alapvető célja pedig az lett, hogy a terjesztésében részt vevő hajléktalanok számára megbízható, rendszeres bevételi forrást jellemlentsen.

2001–2002-ben az alapítványi koordinátor elhúzódó betegsége jelentette az alapító halála utáni második krízist az utcalap életében. Egy ideig neves magyar költők verseivel gazdagították a repertoárt. 2002 végén három lapszám kimaradt, ami persze az eladott példányszámok jelentős visszaesését, így a terjesztők bevételeinek csökkenését, komoly bizonytalanságot eredményezett. Ekkor újabb, határozott változtatási szándék fogalmazódott meg a Menhely Alapítvány vezetőségében. Új, ám sajnos továbbra is csak rész munkaidőben alkalmazott koordinátort vettek föl, s a lap életének irányítása fokozatosan az ő kezébe került. Az új vezető színre lépésével viharos sebességgel indult meg a lap formai és tartalmi átalakítása, színvonalának emelése, a távlati cél egy profi, menedzsmentjében a nyugat-európai utcalapok mintájára felépülő, de tartalmában

egyedi sajátosságait megőrző, nem bulvár, hanem az (elsősorban a hajléktalan) művészeti élet irányában nyitott⁵, a lakosság érdeklődését felkeltő újság kialakítása lett. Az utcalap koncepciójának középpontjában az áll, hogy (más európai és magyarországi utcalapokkal ellentétben) nem profi újságírók cikkeit közli, hanem hajléktalan művészek alkotásait, s emellett a hajléktalan-ellátás és a civil szféra híreit tartalmazza. Mindezzel párhuzamosan a lap határozott céljává vált az is, hogy egyéni esetkezelésekkel és csoportos szociális munkával is segítsék a lap terjesztőit a saját életüket illetően, ami azonban a kapacitásproblémák miatt ekkor még csak korlátozottan volt megvalósítható. Jelentősen változott az alapítvány felfogása a Fedél nélkül árusításával kapcsolatban is: ma a Fedél nélkül berkeiben dolgozó szociális munkások olyan, kvázi rehabilitációs munkaként tekintenek a terjesztésre, mint ami segíti a terjesztőként dolgozó hajléktalanok munkavállalási képességeinek regenerálását, munkamoráljuk és megbízhatóságuk javítását, a rendszeres munkavégzésre való felkészülést. Ekkor alakult ki végleges formájában a lap ma is változatlan terjesztési rendje. A hajléktalan emberek a terjesztői szabályzat⁶ betartása mellett, fényképes kitűzővel ellátva, és a Fedél nélkül szociális munkásaival együttműködve jogosultak az utcalap terjesztésére, amit közvetlenül a lapot gyártó nyomda alkalmazottjától vásárolnak, 15 Ft-os áron.⁷

Az új vezető személyével és az általa hozott új koncepcióval 2003-ban megindult az a változási folyamat, ami 2005–2007 között az Európai Unió és a magyar kormány által finanszírozott „Esélyteremtés a foglalkoztatásban – EQUAL 2004 programban”⁸ való részvétellel csúcspontot ért el. Kétirányú tartalmi fejlesztés indult meg. Egyrészt a neves magyar költők munkáit közlő két oldal kiszorult a lapból, a versek helyett civil szervezetek bemutatása, ezek tagjainak írásai, valamint jogsegély rovat kaptak helyet.

5 Míg a már korábban is példaként említett Big Issue mindössze egy oldalon közli hajléktalan emberek írásait, rajzait, a lap nagy része egy tipikus magazin bulvárhíreit tartalmazza, addig a Fedél nélkül igazi hajléktalan lap maradt, és zömében hajléktalan művészek munkáit, a budapesti hajléktalan-ellátás híreit közli.

6 A Fedél nélkül terjesztői szabályzata:

1. A lapot csak érvényes terjesztői engedéllyel és igazolvánnyal (kitűzővel) rendelkező személy terjesztheti.
2. A terjesztői engedély a kiállítás napjától hat hónapig érvényes.
3. A terjesztés joga át nem ruházható.
4. A kitűzőt a mindenkori szerkesztőség állítja ki, illetve vonhatja vissza, a kitűző a szerkesztőség tulajdona.
5. Tilos a lapot úttesten terjeszteni.
6. Tilos a lapot ittas állapotban és egyéb, bódító szer hatása alatt terjeszteni.
7. Magánterületen csak a tulajdonos vagy a terület bérlőjének engedélyével terjeszthető a lap.
8. Tilos a lapot erőszakosan terjeszteni.
9. A lap nem koldulási eszköz, azaz a terjesztő az adományért a lapot köteles átadni.
10. A terjesztő környezetében lévő koldusokkal, árusokkal, utcazenészekkel, más terjesztőkkel mindennemű összetűzést kerülni kell.
11. A terjesztés helyszíne csak a terjesztői engedélyben megadott helyszín lehet, tilos más terjesztő helyszínén terjeszteni.
12. A szabályok a terjesztő és a lap érdekeit szolgálják. Aki vét ezek ellen, annak terjesztői engedélye bevonásra kerülhet.
- 7 A lap ára 2003-ban emelkedett 15 Ft-ra. Legközelebb csak 2008 márciusában történt áremelés, azóta a terjesztők 30 Ft-ért jutnak hozzá.
- 8 Röviden EQUAL program.

Másrészt megindult a hajléktalan szerzők műveinek, verseknek, prózá-
nak, rajzoknak a szisztematikus gyűjtése, ami azóta is a bázisát képezi
a Fedél nélkülben megjelenő munkáknak. A lap körül csoportosuló ott-
hontalanokat segítő szociális munka terén is jelentős előrelépések történ-
tek, bár magas szintű esetkezelési segítségre és csoportmunkára az anya-
gi és ezzel összefüggésben a munkaerőhiány-beli okok miatt ekkor még
nem volt lehetőség. Viszont a Menhely Alapítvány által működtetett *Er-
zsébetvárosi Utcai Gondozó Szolgálat* két munkatársát is bevonták a terjesz-
tőkkel kapcsolatos adminisztrációs feladatokba és helyszíni ellenőrzések-
be. A fejlődés lehetőségét nagy mértékben elősegítette az is, hogy a Men-
hely Alapítvány lehetővé tette még egy részmunkaidős szociális munkás-
koordinátor alkalmazását a Fedél nélkül körüli teendők elvégzésére.

2004-ben a fedél nélkül élő művészek aktivizálása kapott hangsúlyos
szerepet. Ekkor indult útjára az azóta is nagy sikerű művészeti pályázat,
ahová otthonlan szerzők nyújthatják be munkáikat, vers, próza és gra-
fika kategóriában. A díjazott művek szerzői pénzjutalomban részesülnek,
munkáik pedig megjelennek a Fedél nélkülben. A pénzjutalmak fedezetét
teljes egészében az olvasók, szimpatizánsok, támogatók adományai jel-
lentik, melyet az újság a Menhely Alapítványtól elkülönülő bankszámlán
gyűjt.

A pályázat óriási sikert aratott a hajléktalan művészek körében. Az
indulás óta több ezer pályamunka érkezett a szerkesztőségbe, ami egy-
értelműen emelte a lapban közölt írásk színvonalát, hiszen nagyobb vá-
lasztékból könnyebb igazán jó műveket kiválogatni. A szerkesztői fel-
adatok, a lap tartalmának megválasztása az alapítványi koordinátor ke-
zében vannak. A bővülő szerzői kör és a minőségi írások, rajzok, fest-
mények számának rohamos emelkedése immár azt is lehetővé tette, hogy
kötetet adjanak ki az eddigiekből. A Fedél nélkül új vezetőségének, az
utcalap koncepcióváltásának egyik első, nagy sikereként értékelhető az
a gyűjteményes kötet, mely a 2004-es ünnepi könyvhéten, a Barrus Kiadó
gondozásában jelent meg, *Alkonyzóna* címmel. Az ebben szereplő művek
zömét a Fedél nélkül szerzőgárdája készítette.⁹ Az antológia jelentős kö-
zönségsikert aratott, és a média érdeklődését is felkeltette. A kötet meg-
jelenése és a folyamatosan futó művészeti pályázat kapcsán több tucat
szereplési, fellépési lehetőség teremtődött a hajléktalan művészek számá-
ra; felolvasásokon, kiállításokon vehettek részt, egyebek közt az A38 ha-
jón, az RS 9 Színházban, az Írók Könyvesboltjában, a Művészetek Völgyében
Taliándörögdön, és a Sziget Fesztiválon. Sikerült neves, közönségcsalo-
gató személyiségeket is megnyerni a fellépések támogatóinak, részvevői-
nek (pl.: Badár András, Hobo, Szőke András). Az ő közreműködésük
garantálta az események sikerét. A Fedél nélkül kötelékében olyan aktív
művészeti tevékenység kezdett kibontakozni, amire nem volt még példa
a magyar hajléktalanok körében.

A tartalmi fejlesztés mellett rendkívül jelentős arculati fejlesztés indult
el 2003-ban. A Fedél nélkül újság számára fennállása óta folyamatosan
komoly problémát jelent a magyar lakosság hajléktalanokkal (és általában

⁹ 2008 novemberében az antológia második kötete is megjelent Alkonyattól pirkadatig
címmel.

a szegénységgel) szembeni erős negatív attitűdje és előítéletei, ami az újságot terjesztő otthontalanokkal szemben az átlagnál is erőteljesebben nyilvánul meg, hiszen ők megszólítják a lakosságot, nem lehet őket nem észrevenni. A gyakran tapasztalható negatív hozzáállás háttérében többek között tudatlanság, információhiány áll, ezért a Fedél nélkül utcalap alapvető céljai közé tartozik mind az újság, mind a hajléktalan célcsoport bemutatása a széles nyilvánosság előtt, elsősorban a médiában, valamint olyan programok szervezése, amelyek a fedél nélküliek sajátos szubkultúráját közelebb viszi, érthetőbbé és ezáltal elfogadhatóbbá teszi az átlagemberek számára. Az utcalap eleve hasonló célokkal jött létre, és amellett, hogy pénzkereseti forrást jelent a terjesztőinek és fontos önkifejezési forma a lapba író, rajzoló hajléktalanok számára, egyben jó információs, megismerési lehetőséget jelent a vásárlóknak is. E cél megvalósulásához elengedhetetlen, hogy az utcalapot minél többen megvásárolják, olvassák. Az eladott példányszámok¹⁰ emelkedésének pedig alapvető feltétele a lap külső megjelenésének és tartalmának modernizálása, amivel a Fedél nélkül vezetője is tisztában van.

A külső megjelenés változtatásának több célja is volt. Egyrészt olyan modern és figyelemfelkeltő külsejű újságot szándékozott létrehozni, amely a hajléktalanság helyzetével alapvetően nem foglalkozó „civiliek”¹¹ érdeklődését is fel tudja ébreszteni. Az arculatváltással az utcalap a hozzá kapcsolódó stigmákat és az igénytelenség vádját is igyekszik elkerülni, arra számítva, hogy a modern külső az új, érdekes tartalmat is sugallja a potenciális vásárlók számára. A vonzó, magazinkülsejű lap kialakításához többször logót váltottak, a fekete-fehér helyett színes nyomásra tértek át, és a terjedelmet is megnövelték. Elsőként a logót cserélték ki, több alkalommal is, ám a pénzhiány miatt ehhez nem tudtak szakképzett grafikust alkalmazni. Az új logókat a Menhely Alapítvány vállalkozó kedvű önkéntesei készítették. A jelenlegi arculat ezzel együtt már kifejezetten magas színvonalat képvisel, kifejező és vásárlócsalogató.

10 A Fedél nélkül eladott példányszámairól csak a 2000-es évek első felétől létezik pontos nyilvántartás, a korábbi eladási adatokat csak becsülni lehet. A csúcs lapszámonkénti (az utcalap kéthetente jelenik meg) 16 000 eladott példánnyal az 1990-es évek végén, az Ungi Tibor halálát megelőző időszakban volt. Azóta az eladott példányszámok hullámzóan ugyan, de folyamatos csökkenést mutatnak. Míg 2005-ben átlagosan 8200–8300 lap fogyott el kéthetente, majd egy átmeneti felfutás után (2006–2007 fordulóján majdnem 10 000 darab újságot vittek ki a terjesztők az utcára lapszámonként, ami a Fedél nélkül vezetője szerint az EQUAL program kapcsán nyert támogató szociális munkás kapacitások és egyéb lehetőségek növekedésének is köszönhető volt) az idei évben jelentősen példányszám visszaesés történt (jelenleg kéthetente 5500–6000 példány fogy el). A jelentős csökkenés háttérében a vezető koordinátor szerint összetett okok állnak. Az új arculat kampányszerű bevezetésére nem volt lehetősége az utcalapnak, ezért sajnós még a törzsvásárlók sem mindig ismerik fel a Fedél nélkül-t. Emellett az újság színösszeállításával annak önköltségi ára is emelkedett, ezért a terjesztők eleve kevesebbet vásárolnak és visznek ki az utcára eladás céljából. Harmadrészt pedig 2008-ban csökkent az aktív terjesztők száma is, a Fedél nélkül munkatársai szerint épp a legaktívabb, legjobb eladási adatokat produkáló terjesztők közül estek ki, különböző betegségek, halál, illetve költözés, vagy épp a hajléktalan státusz sikeres megszüntetése miatt. A lap eddigi fennállása óta 1560 db terjesztői igazolványt állítottak ki. Az aktív terjesztők száma 2007-ben még 451 fő volt, mai 2008-ban 410 főre esett vissza.

11 A civil kifejezés itt, az általánosan megszokottól eltérően, a hajléktalanokkal sem profi, sem önkéntes segítőként nem foglalkozó lakosság megjelölésére szolgál.

Nehezebb feladatot jelentett és jelent ma is a terjedelem növelése, annak ellenére, hogy az utcalap életét irányító alapítványi koordinátor szerint ez az egyik legfontosabb lépés ahhoz, hogy az arculatváltás nagyobb forgalmat is hozzon:

„... ami az általam legnagyobb hátrányunknak ítélt dolog, az a terjedelem; ugye eddig volt nyolcszor A4-es oldal és talán pár héten belül tizenkétszer A4-es oldal lesz,¹² de még ez is eléggé sovány szerintem ahhoz, hogy egy rendesen strukturált, magazin jellegű dolog legyen ebből.” (Váczi 2008)

Az oldalszám növelése két szempontból is problematikus. Egyrészt a nagyobb terjedelmet meg is kell tudni tölteni az olvasók számára érdekes mondanivalóval. S bár a hajléktalanok rengeteg, irodalmi és szociális szempontból is értékes írást hoznak a laphoz, az egyenletesen jó színvonal biztosításához, a hajléktalanságot érintő szakpolitika, szociális munka megjelenítéséhez, bemutatásához aktív szakemberekből álló írói gárdára lenne szükség. Ennek kialakítása, csakúgy, mint a hirdetésszervezés, jelenleg még gyerekcipőben jár. Másrészt pedig további problémát jelent, hogy az oldalszám növelése jelentősen emeli a nyomdai költségeket, ami a terjesztőket terheli¹³, tehát ha a lap külső és belső átalakításának nincs forgalomnövelő hatása, ez az ő nyereségüket csökkenti. Mivel a kockázatviselő felek a terjesztő hajléktalanok, az utcalap terjedelmének növelését minden esetben a Terjesztői Gyűlés bevonásával és hozzájárulásával történik.

A XXI. század technikai, számítógépek uralta világában az elektronikus fórumon való megjelenés elengedhetetlen az ismertség növelése érdekében. A Fedél nélkül arculatépítése ezen a téren tudatosan, mégis dőcögve indult. Az önálló weboldal (www.fedelnelkul.hu) röviddel a vezetőváltás után, 2004 elején létrejött, de kezdetben a domain-név használati joga, később a mögé tartozó tárhely okozott gondot, majd a weboldal arculattervezése haladt a vártnál lassabban. Ugyanakkor példa nélkül álló a honlapon elérhető archívum, amely a Fedél nélkül számára dolgozó hajléktalan szerzők több száz művét (versek, prózai alkotások, grafikák) tartalmazza, és egyedülálló az oldalhoz tartozó utcalap-linktár is, melyben több tucat utcalap szerepel. Az internet nyújtotta lehetőségek kihasználása azonban még hagy némi kívánni valót. Itt is hiányzik a felkészült, széles körű igényeket kiszolgálni képes munkatársi gárda, melynek léte egyértelműen anyagi kérdés. A számítógépes szakemberek hiánya miatt a honlapon lévő információk elavultak, és interaktív kommunikációra sincs lehetőség, ami komoly hiányosság. Az online média használatát fórumok, hajléktalanok által írt blogok létrehozásával lehetne és kellene fejleszteni. (Kancsalics 2007: 79) „Rendes marketingünk nincs, mert nincsen rá se pénzünk, se emberünk” (Váczi 2008) – foglalja össze a probléma lényegét a Fedél nélkül vezetője.

12 Az újság terjedelmének 12 oldalra emelése 2008 márciusában meg is történt.

13 Ők a nyomdai előállítás önköltségi árán vásárolják az újságot, majd szabad áron adhatják tovább.

Esélyteremtés – az EQUAL program

A Fedél nélkül életének következő fordulópontját a 2005-ös év jelentette, amikor az újság elnyerte az Európai Unió és a Magyar Köztársaság által támogatott EQUAL programban való részvétel jogát, amivel új távlatok nyíltak meg az első magyar utcalap életében. Az így elért, komoly anyagi forrásokra támaszkodva jelentős mértékben fejleszteni lehetett a stábot és bővíteni lehetett a tevékenységek körét, természetesen a korábbi években elért eredményekre támaszkodva.

Az EQUAL program az Európai Unió által indított és anyagilag támogatott közösségi kezdeményezés, melynek célja olyan új, foglalkoztatáspolitikai módszerek alkalmazása, amelyek segítenek a munkaerőpiacon tapasztalható hátrányos megkülönböztetés és egyenlőtlenség leküzdésében. A Fedél nélkül mint a Menhely Alapítvány egyik aleggysége, a Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei vezetésével, valamint a Fővárosi Szociális Közalapítvány – Budapesti Szociális Forrásközponttal karöltve alkotott ún. Fejlesztési Partnerség¹⁴ részeként nyert pályázati támogatást. A program keretében vállalt tevékenységek rendkívül szerteágazóak voltak, de alapvetően négy pillérre épültek fel:

1. Szakemberek, szociális munkások képzése.
2. A célcsoport, tehát hajléktalan emberek képzése és munkába állásuk segítése.
3. Hajléktalan emberek bevonása a projekt megvalósításába.
4. Társadalmi célú kommunikáció.

A Fedél nélkül tevékenysége elsősorban a program harmadik részébe tartozott. Céljuk az utcalap életéhez kapcsolódó, stabil szerzői és terjesztői gárda kialakítása volt. Emellett vállalták kétheti rendszerességgel a teljes EQUAL projektre vonatkozó információkat tartalmazó melléklet elkészítését, valamint a melléklet elkészítésére három félállású hajléktalan ember felvételét, betanítását, támogatását. A projekt megvalósítási szakasza 2005. július 11-től 2007. december 31-ig tartott.

A Fedél nélkül történetében jelen lévő szándékok (tehát az utcalap életében részt vállaló hajléktalanok segítése a professzionális szociális munka eszközeivel, a lapárúsítás rehabilitációs munkává tétele stb.) jelentősen túlmutatnak egy újság szokásos szerkesztési, előállítási, szervezési és eladási feladatain, és ez nemzetközi szinten is egyedülálló.¹⁵ Az EQUAL programban elnyert támogatás lehetővé tette, hogy e szándékok a korábbiaknál széles körben és nagyobb volumennel valósulhassanak

¹⁴ Az Európai Unió pályázati gyakorlatában a fejlesztési partnerség olyan, mint a hazai pályázatok konzorciumi partnerei. A tagjait alkotó szervezetek közösen pályáznak és közösen valósítják meg a programot. A partnerek egyenrangúak, önállóan felelnek az általuk vállalt programrész megvalósításáért és az erre felhasznált összegekért. A fejlesztési partnerségeknek mindig van egy vezető szervezete is, ők nemcsak a saját, hanem a teljes program megvalósításáért és a teljes elszámolásért is felelősséggel tartoznak.

¹⁵ A már többször példaként állított Big Issue például tisztán profitorientált vállalkozás, szociális munkásokat közvetlenül nem alkalmaz, a terjesztésben részt vevő hajléktalanok pedig az újság dolgozóitól nem részesülnek szociális segítségben. A Big Issue nyereségének egy részét a Big Issue Alapítvány fenntartására fordítja, melynek kötelékében két szociális munkás foglalkozik a lapot terjesztő több száz fedél nélküli emberrel.

meg. Három főállású, szakirányú végzettséggel rendelkező szociális munkást kifejezetten azért vettek föl, hogy ők a hajléktalan terjesztőket egyéni esetkezeléssel és csoportos szociális munkával segítsék.

Egyéni esetkezelés – nehézségek, tanulságok

Az EQUAL program részeként a Fedél nélkül egyik alapvető feladata volt az utcalap eladásával foglalkozó hajléktalan emberek körében végzett szociális munka, és ennek részeként egy kb. negyven fős, ún. kiemelt terjesztői mintacsoport létrehozása. A cél egyrészt a részt vevő fedél nélküliek helyzetének javítása, másrészt a többi terjesztő számára is követhető normarendszer, közös mentalitás kialakítása volt. A minden terjesztőre érvényes és terjesztői szabályzatban lefektetett magatartási formákon túl az is cél volt, hogy a Fedél nélkül árusítása munkavégzésnek minősüljön, a kiemelt terjesztők és rajtuk keresztül valamennyi terjesztő esetében. A kialakítandó, támogatandó magatartási mintákat a Fedél nélkül vezetője így összegezte:

„Jó lenne elérni, hogy minél több terjesztő munkavégzésnek tekintsen erre az egészre, tervezze a munkanapját. Tegyen félre másnapra pénzt, hogy tudjon reggel újságot venni, ne kelljen kéregetnie. És hogyha már munkaidőben van, akkor pedig tartsa karban a vásárlóközönségét, mert ugye mindenkinek van egy kis törzsvásárlói rétege. Beszélgessen velük. És legyen nála lehetőleg mindig friss lapszám. A vásárlók ugyanazt nem akarják megvenni, nyilván. És még egy fontos dolog, ami jó lenne, ha mindenkinél így lenne, hogy legyen nála megfelelő mennyiségű újság, ugye ehhez pont az kell, hogy tervezze a másnapját. Hogy tudjon másnap 20-30 újsággal kimenni, mert ha csak tízzel indul el, egy óra múlva már csak néhány újságja lesz, és onnantól azt a néhányat meg nem fogja tudni eladni, mert azt nem fogja már senki kérni. Hogyha már csak egy-két újságot lát az ember valakinél, azt általában nem kéri el.” (Kovács interjú, 2008)

A kiemelt terjesztői csoport létrehozása, a hajléktalan terjesztők bevonása a programba a vártnál nehezebbnek bizonyult, az érdeklődés jóval kisebb volt, mint azt a szociális munkások remélték. Kezdetben nehézséget jelentett a célcsoport motiválása, a program által nyújtott előnyöket¹⁶ nem sikerült jól artikulálni a terjesztők számára, illetve azok nem jelentettek elégséges vonzóerőt, de természetesen az újdonságoktól, változásoktól való, minden emberben meglévő alapvető félelem is hátráltatta a projekt kiemelt terjesztőkre vonatkozó részének gyors beindulását.

16 A kiemelt terjesztőknek felkínált előnyök:

- csak a kiemelt terjesztőknek járó színes kitűző,
- a kitűzőhöz és az újságokhoz tartótokot kapnak,
- külön a kiemelt terjesztőknek készített bordó, fényvisszaverő csíkkal és nagy zsebekkel ellátott mellényt kapnak,
- az eseti adományokból elsősorban ők részesülnek,
- a Fedél nélkül akcióiba elsősorban őket vonják be,
- a laphoz kötődő szolgáltatásokon túl a Menhely Alapítvány más szolgáltatásaihoz is soron kívül juthatnak hozzá,
- egyéni esetkezelésben részesülnek.

Az előkészítő és motiváló szakasz e téren az előzetesen vártnál hosszabbra nyúlt, és a kinevezések száma a projektmegvalósítás teljes ideje alatt a tervezettnél alacsonyabb maradt. Az első kinevezések 2005 augusztusában voltak, de 2006 májusában, a program első évének végén, a kiemelt terjesztők száma csak tíz fő volt, 2007. december 31-ig, a programzárásig pedig összesen 29 főt neveztek ki. A kiemelt terjesztői programelem korlátozott sikere több tényező együttes hatásán múlott. A célcsoport tagjai nem látták át világosan, mit nyújtana számukra a csoportban való részvétel és az egyéni esetkezelés, a szociális munkásoknak hosszabb távon kellett bizonyítaniuk, hogy képesek hatékony, az érintettek számára kifejezetten hasznos segítséget adni. A bizalmi kapcsolat kiépülése a terjesztők részvételi motivációjának kialakulásához elengedhetetlen feltétel volt, kiépítése azonban hosszabb időt vett igénybe. A program második évétől megnőtt az igény a kiemelt terjesztői státus iránt, és az első évhez képest megduplázódott a kinevezések száma. Elegendő idő telt el ahhoz, hogy a korábban kiemelt terjesztői státust kapott utcalap-árusok helyzetének változása a többi terjesztő számára is észrevehetővé váljék, és ezáltal vonzerőt jelenthetett a csoportban való részvételhez. A világos célmeghatározást, a nyílt és latens törekvések megfogalmazását hátráltatta az esetkezelési és csoportmunka hatásaival kapcsolatos szakmai dilemma, valamint az utcalaphoz kötődő egyéni esetkezelés sikerességének problematikája, és az általános, a hajléktalan-ellátásra jellemző esetkezelési célok tisztázatlansága. A stábon belül megfogalmazódtak a bizonytalanságok, és a felmerülő kérdéseket rendszeresen megbeszélték az esetmegbeszélő csoportban, ám e kérdéseket nem sikerült átfogóan megválaszolni vagy megoldani (sőt, talán ez nem is lehetséges), tudatosításuk azonban fontos lépés és elengedhetetlen feltétele volt a sikeres szociális munkának. Általánosságban úgy fogalmazhatunk, hogy a hajléktalanokkal végzett szociális esetmunka során a végső cél alapvetően az elsődleges, a célcsoport elnevezésében is megjelenő hiányállapot, a lakhatás kérdésének megoldása, s ez a politikai szereplők, az irányadó szociálpolitika és a lakosság, tehát a finanszírozási kulcsszereplők elvárása is. E célmegjelölés a gyakorlatban azonban sok esetben nem releváns, hiszen a hajléktalanság jóval összetettebb a tisztán lakhatási problémánál,¹⁷ így megoldása is többirányú segítségnyújtást igényel. Ezzel a problémával minden fedél nélküliekkel dolgozó szociális munkásnak szembe kell néznie, amikor kísérletet tesz arra, hogy a társadalmi és intézményi elvárásokat az adott kliens érdekei és igényei szerint alakítsa át, ahogyan azt a Fedél nélkül munkatársai is teszik. Mindezek mellett a Fedél nélkül utcalap szociális munkásainak több speciális kérdéssel is szembe kellett nézniük.

17 A hajléktalanság lakhatási feltételek terén fennálló hiányállapotként való felfogása nem helytelen, de erősen egyoldalú, leszűkített megközelítés. Tisztában kell lennünk azzal, hogy erre a felfogásra épült fel a jelenlegi ellátórendszer, ami épp most éli meg az ebből következő változási kényszert. A legutóbbi vizsgálatok egyértelműen kimutatták, hogy még az intézményhasználó hajléktalanok élete sem csak a szállások használata köré szerveződik, a lakhatás megoldása mellett nagyon hangsúlyos egyéb szükségleteik kielégítése is: a biztonság, a társas és társadalmi magány oldása, a napi fogyasztás, életfenntartás megszervezése, az ehhez minimálisan szükséges jóságok (ennivaló, innivaló, ruha, gyógyszer stb.) megszerzése. (Gurály – Győri – Mezei – Pelle 2002: 44)

Vajon az utcalap életéhez való kötődés nem hátráltatja-e már önmagában a hajléktalanságból való kivezető utak megtalálását? A terjesztők közösséggé szervezése hogyan hat a státusrendezéshez szükséges egyéni motívációkra? Vannak-e ellentétek a csoportos és egyéni célok között, és ha igen, hogyan lehet ezeket feloldani? A hajléktalan állapot megszüntetése lehetséges-e az utcalaptól való elszakadás nélkül? Ha nem, hogyan lehet kezelni azt, hogy az EQUAL programban a kiemelt terjesztők körében végzett szociális munka célja éppen a programból, az adott közegből való kikerülés? Hogyan lehet feloldani ezt a paradoxont? Mit jelent a program kiemelt terjesztőkre vonatkozó része esetében a siker? A programba belépők, vagy éppen a távozók¹⁸ számát, helyzetét kell-e alapul venni?

A Fedél nélkül munkatársai által végzett esetkezelési folyamat során az elérendő célok egyénre szabottak voltak és minden esetben a kliens és a vele egyéni esetkezelési munkát végző szociális munkás egymás közötti megállapodásán múltak. Az esetkezelési munka így rendkívül széles skálán mozgott, a terjesztő teljes társadalmi integrációját célzó intézkedésektől az ügyintézési feladatokon át a mindennapos vagy a terjesztés során felmerülő problémák rendszeres megbeszéléséig, megoldási módok kidolgozásáig. Minden esetben fontos szerepet kapott a lakhatási problémák megoldása, a jövedelem növelése, rendszeres jövedelemhez jutás, valamint a terjesztői szokások nyomon követése, javítása. A lakhatási problémák megoldása terén egyértelmű cél volt a közterületen élő, kiemelt terjesztők fedél alá juttatása, ami jellemzően szállón való elhelyezéssel, ritkábban albérlésbe költözéssel oldódott meg. A szállón élő terjesztők esetében a továbblépési lehetőségek feltérképezése, reális kiköltözési esélyeik felmérése, míg a lakásban lakók esetében a lakhatás megőrzése, anyagi fedezetének megteremtése állt a szociális munka homlokterében. Egy esetben sikerült közös erővel hozzásegíteni valakit egy saját otthon megvásárlásához. A kiemelt terjesztők életében is jól megfigyelhető a lakhatási módok gyakori változása, ami a hajléktalan populációban általánosan érvényesülő tendencia.

Az esetkezelési munkát a szociális munkások a kliensekkel készített életútinterjúkra alapozva végezték. A munka elsősorban segítő beszélgetéseken keresztül zajlott, de ehhez sokszor kapcsolódtak a szociális munkások erősebb aktivitását igénylő feladatok: hivatali ügyintézés, érdekvépviselet, a kliens lehetőségei szerinti ellátása alapvető javakkal (elsősorban étel, ruha, takaró, tisztálkodószerek), kapcsolattartás a kliens természetes környezetével, barátaival, rokonaival, illetve kapcsolattartás magával a terjesztővel, míg az valamilyen intézményben (kórház, lábadózó, börtön) tartózkodott. A segítővel való beszélgetés hajléktalanok esetében kiemelt jelentőségű, hiszen ők nem rendelkeznek olyan kapcsolati hálóval, melynek segítségével a személyüket, mindennapjaikat, lelküket érintő kérdéseket ki tudnák beszélni, így csökkentve belső feszült-

18 A kiemelt terjesztői csoportot elhagyók esetében nagyon fontos, hogy a kikerülés okai vizsgálat tárgyát képezzék, hiszen teljesen más a jelentése, ha valaki a terjesztői szabályzat és a csoporttagság feltételeinek áthágása, vagy körülményeinek rendeződése miatt kerül ki a csoportból.

ségüket, pedig a probléma szavakba öntése már önmagában is közelebb visz a megoldáshoz.

A hajléktalanság nem pusztán lakhatási probléma, annak ellenére, hogy a mai magyar ellátórendszer elsősorban erre az oldalára koncentrált. Ritka az az eset, ahol önmagában az olcsó lakhatási lehetőség megtalálása elegendő a teljes lecsúszás megállítására, a hajléktalan életforma felszámolására. A hajléktalanná válás összetett, soktényezős folyamat, amit makro-társadalmi hatások és egyéni szocializációs tényezők egyaránt befolyásolnak. A Fedél nélkül esetkezelő szociális munkásainak is szembe kellett nézniük klienseik élettörténetében elszenvedett sérüléseikkel, a felhalmozódott hiányokkal, és tudniuk kellett értelmezni, majd az esetmunkában felhasználni az élettörténeti fordulópontokat, hiszen a jelen kudarcainak gyökere ezekben található. Ezért a Fedél nélkül munkatársai által végzett egyéni esetkezelés életútinterjúk elkészítésén alapult. Az elkészült interjúkból kiderül, hogy a Fedél nélkül terjesztői körében is jellemzőek azok az életesemények, amelyek rendszeresen és általában halmozottan jelennek meg a hajléktalan életutakban: a válás, az állami gondozás, kriminalitás, börtönbüntetés, valamilyen szenvedélybetegség. A kiemelt terjesztők majdnem fele élt gyermekkorán hosszabb vagy rövidebb ideig intézetben. Tudjuk, hogy ma talán a volt állami gondozottaknak van a legnagyobb esélyük a hajléktalanná válásra, ez az egyik legnagyobb rizikófaktor. A családból való kikerülés, az intézeti nevelés bármilyen életkorban komoly negatív hatásokat indukál az egyén személyiségfejlődésében. (Breitner 1999: 86.) Döntő többségüknél saját vagy szüleik életében megjelenik a válás, a családok felbomlása, illetve valamilyen szenvedélybetegség, jellemzően alkoholizmus. Hosszabb-rövidebb börtönbüntetésről, pénzbírsággal vagy felfüggesztett börtönbüntetéssel záruló bírósági ügyről is több terjesztő mesélt. Az egyéni személyiségfejlődés ilyen sérülései, az elszenvedett hiányok és sérelmek általában rejtett módon, de meghatározzák az egyén hajléktalanként mutatott viselkedését is és sokszor ezek állnak a szociális munka során közösen megjelölt célokkal kapcsolatos kudarcok hátterében. Az esetkezelési folyamatban a kudarcok pedig már nemcsak a kliens, hanem a szociális munkás kudarcjai is. Az esetkezelési nehézségek feloldása és a kudarcok feldolgozása céljából a Fedél nélkül-nél dolgozó szociális munkások csoportos szupervízióban, valamint esetmegbeszélő csoportban vettek részt. Ezen túlmenően egynapos tréning keretében (melyet esetkezelési munkában jártas kolléga vezetett) kaptak plusz segítséget az esetkezelés terén módszertani arzenáljuk bővítéséhez.

Az EQUAL program egyik legnagyobb tanulsága az volt a Fedél nélkül-ben dolgozó szociális munkások számára, hogy a Fedél nélkül-árusítás rehabilitációs munkaként való felfogása csak korlátozottan érvényesülhet. A Fedél nélkül-stáb a tudatos lapterjesztést a munkaerő-piaci reintegráció felé vezető úton tett egyik lépésként fogta fel, ezért próbált munkavégzés jellegű szokásokat meghonosítani, támogatni a terjesztők között:

„A lényege az egésznek a tudatos lapterjesztés. A kiemelt terjesztőkön keresztül szeretnénk azt elérni, hogy munkaként tekintsenek rá. Akár egy re-

habilitációs munkahelyként is felfogható ez az egész. Első lépcső a munkaerőpiac felé visszavezető úton.” (Kovács interjú, 2008)

Az azonban csak a terjesztők töredékéről mondható el, hogy fizikai és mentális állapota reális esélyét ad neki a hivatalos munkaerőpiacra való visszatéréshez. Döntő többségük ugyanis csökkent munkaképességű. Pozitív önértékelésük megerősítése és önbecsülésük visszaszerzése szempontjából azonban tagadhatatlanul fontos az utcalap árusításának munkaként való felfogása, ami az anyagi megélhetés biztosítása mellett fontos identitástámogató tényező is lehet.

Terjesztéssel kapcsolatos problémák

A Fedél nélkül kötelékében végzett egyéni esetkezelés speciális területe a terjesztéssel kapcsolatos problémák kezelése, és a terjesztési szabályzat betartásának ellenőrzése, az ún. helyszíni ellenőrzések gyakorlata. A terjesztés során felmerülő problémák alapvetően két típusba sorolhatók. Egyrészt az árusítási helyszínen a terjesztők gyakran kerülnek konfliktusba más, a közterületen árusító csoportokkal (elsősorban más árusokkal és koldusokkal), illetve a közterület rendjére felügyelő szervekkel (rendőrséggel, közterület-felügyelőkkel, polgárőrökkel). Ilyen jellegű probléma esetén rendszeresen kérték a szociális munkások segítségét, akik a helyszínen érkezve próbálták lehetőleg kompromisszumos megoldással zárni a konfliktust. A közös árusítási helyszínt használó terjesztők között is támadnak ellentétek, a velük végzett munka sokszor konfliktuskezelést, mediációt jelent. A közös pálya véges lehetőségei, a munkanap hosszának végessége képezi az egymás közti súrlódások alapját. Az összetűzések, viták témája szinte kivétel nélkül mindig az, hogy ki, mikor akar és tud újságot árulni egy adott helyszínen. A szereplők problémáinak feltárásával, megbeszélésével, elemzésével próbálnak meg a szociális munkások minden érintett fél számára elfogadható megegyezést kötni, vagy ha ez lehetetlennek bizonyul, új helyszín bevonásával feloldani a kialakult vitát.

Az EQUAL program futamideje alatt a rendőrséggel megállapodást kötöttek a balesetveszélyes helyzetek megelőzése, valamint a rendészeti szervek és a Fedél nélkül-árusok közötti konfliktusok elkerülése céljából: a regisztrált terjesztőknek kötelező a rendőrség által, de a Fedél nélkül irodájában tartott balesetvédelmi oktatáson részt venni, kötelesek fényvisszaverő mellényt és nagyméretű, jól olvasható kitűzőt hordani,¹⁹ és nem árusíthatnak az autók között sétálva az úttesten. Cserében a rendőrség az e szabályokat betartó hajléktalanokat nem zavarja az utcalap-árusítási tevékenységükben. A megállapodás megkötése óta a rendőrök és terjesztők közötti konfliktusok száma jelentősen visszaesett. Sőt, a rendőrség segíti a lap munkatársait abban, hogy megakadályozzák a lap

¹⁹ Mind a mellényt, mind a kitűzőt a Fedél nélkül szerkesztőségében tudják beszerezni. A kitűző ingyenes, a mellényhez a gyártási árral megegyező letéti díjat kell fizetni, amit a terjesztők a mellény visszaadásakor visszakapnak.

felhasználását a kolduláshoz. Amennyiben az árusítási helyszínen egy kolduló és egy hivatalos terjesztést végző hajléktalant talál a rendőr, a hivatalos terjesztőt segíti.

Másrészt nem ritka eset, hogy valamely terjesztővel kapcsolatban lakossági bejelentés érkezik a stáb tagjaihoz, a terjesztő kifogásolható viselkedése miatt. Általában az alkoholfogyasztás, az erőszakos fellépés a leggyakrabban panaszolt probléma. Ilyen esetekben a szociális munkások négy szemközti beszélgetések során tájékoztatták a terjesztőt a beérkezett panaszról, és megkérték, hogy változtasson a magatartásán. Szélsőséges esetben a kitűzött és ezzel a terjesztői jogosultságot is elvehették.

A Fedél nélkül szociális munkásai számára évek óta az jelenti a legnagyobb gondot, hogy sokan koldulásra használják az utcalapot. Korábban a szociális munkások rengeteg időt és energiát pazaroltak arra, hogy felkutassák a nem regisztrált, de a lap segítségével jövedelmet szerző terjesztőket, azzal a céllal, hogy kapcsolatba kerüljenek velük, és bevonják őket a hivatalos terjesztői állományba. Ez a munka azonban szélmalomharcnak bizonyult. Tapasztalataik szerint a már régóta használt és rögzült terjesztői szokások megváltoztatása nagyon nehéz, a nem hivatalos árusítói kör elsősorban koldulásra használja az utcalapot, ezt pedig a Fedél nélkül-stáb tagjai semmilyen módszerrel sem tudták hatékonyan megakadályozni. Bár az utcalap renoméjének sokat ártnak a Fedél nélkül-lel koldulók (hiszen ők a „vevőnek” általában nem adnak lapot, csak megmutatják egy, többnyire meglehetősen koszlott példányát), a stáb a probléma többszöri megvitatása után arra az elhatározásra jutott, hogy utcai munkájuk hangsúlyát áthelyezik a regisztrált terjesztők ellenőrzésére, segítségére, s letesznek arról, hogy ügyfelekké tegyék a nem regisztrált terjesztőket is. Inkább arra koncentrálnak, hogy a regisztrált terjesztők mindenki számára jól megkülönböztethetők legyenek az utcákon. Azok számára pedig, akik Fedél nélkül-lel koldulnak, továbbra is minden esetben jelzik, hogy a terjesztéshez be kell tartani a hivatalos terjesztési szabályokat, és hogy a Fedél nélkül nem koldulási eszköz.

Csoportos szociális munka – szakmai dilemmák

A csoporthoz tartozás tudata biztonságot és bizonyos védettséget nyújt, segít az egyénnek enyhíteni hátrányos helyzetéből származó kisebbségi érzéseit. Hajléktalanok esetében a csoporttudat kialakulása a fedél nélküli helyzet megélését, túlélését segíti, hátránya azonban, hogy megnehezítheti a csoporttól való elszakadást, a hajléktalanságból való kilépést. (Breitner 1999: 87) Ennek ellenére a csoportképzési folyamatok fontosak, hiszen az érdekérvényesítő képesség megnövelése nélkül a hajléktalan státus elhagyása lehetetlen, a csoporthátrányok leküzdése azonban a szociális munkások értő odafigyelését és célirányos munkáját követeli meg. Ennek tudatában a Fedél nélkül-nek évek óta tervei közé tartozott, hogy tevékenységi körének szélesítésével a lap vonzáskörzetébe tartozó, ott-hontalan terjesztőkkel szociális csoportmunkába is belefogjon, de csak az EQUAL program keretében kapott ehhez anyagi és emberi erőforrásbeli segítséget. A három főállású szociális szakember, akiket azzal a céllal

alkalmaztak, hogy a legjobban teljesítő és együttműködni kész terjesztők közül egy kiemelt terjesztői csoportot hozzanak létre egyéni esetkezelés biztosítása mellett, a kiemelt terjesztők valódi csoporttá szerveződését is elősegítették, megpróbálták kialakítani, majd erősíteni az összefogást. A külsőségeken (mint az egyen-mellény) túl olyan közös mentalitást, követendő normákat kívántak meghonosítani, ami a többi terjesztő felé is vonzó tud lenni. A közösen eltöltött időtől az összefogást, az interperszonális kapcsolatok kiegyensúlyozottabbá válását várták, amely összefogás az érdekérvényesítő képességük alapja lehet. Közösségben a kliensek teherbíró képessége is nő.

A csoportmunka két fórum keretében zajlott és zajlik ma is: a *Kiemelt Terjesztők Klubjában* és a *Terjesztői Gyűléseken*, mindkét csoport 2005 szeptemberétől működik aktívan.

A Terjesztői Gyűléseknek már van múltja az utcalap történetében, megszervezése még az alapító Ungi Tibor személyéhez fűződik, halála után azonban ezek az összejövetelek lassan elsorvadtak. A Terjesztői Gyűléseken minden hivatalosan regisztrált Fedél nélkül-terjesztő részt vehet. A gyűlés célja – amellett hogy a lap megjelenését és terjesztését érintő kérdésekben közös döntéseket hozzanak – egy olyan fórum biztosítása is, ahol a terjesztők közösségként, érdekképviseleti szervként tudnak fellépni. Itt kerülnek elő a tervek, a döntések lehetőségei, s a döntéshozatalba az érintett klienscsoport is bekerül, hiszen a szociális munkások igyekeznek minél több ötletet, visszajelzést begyűjteni a megjelentektől. A csoportképzési és bevonási feladatot a fórum újraindításakor nem volt könnyű megvalósítani, hiszen az alapítvány által kijelölt vezető és a terjesztők közötti viszony Ungi Tibor halála után nem volt felhőtlen, így az újságot érintő folyamatokba való bevonást a stáb elfogadtatásával kellett kezdeni. Szerencsére az alapokat a 2003-ban kinevezett új vezető-koordinátor már lerakta, aki működésének kezdetétől hatalmas energiát fektetett a terjesztőkkel való kommunikáció javítására, és ez nem maradt eredménytelen. Sikerült önmagát, és később a köré szerveződött stábot is elfogadtatnia az érintett hajléktalanokkal. Alapvető cél, hogy a gyűlésen való aktív részvétellel fejlődjenek a résztvevők kommunikációs képességei, megtanulják a demokratikus döntéshozatal menetét, és konfliktusmegoldó készségeket sajátítsanak el. A terjesztőknek lehetőségük van előadni panaszukat, közösen kialakítani a megoldásokat, példákat szolgáltatni egymásnak.

„Egyre több olyan eset van már, hogy valakinek valami problémája van pályáján, például el akarja tőle azt egy fekete terjesztő venni, rendőrt hív és a rendőr igazságot tesz, és a regisztrált terjesztőnek előnye van, segít neki. Ez nagyon jó, mert én hiába mondom el rendszeresen, hogy ki kell hívni a rendőrt, az nem lesz olyan éles, mint amikor valaki elmondja a panaszát egy terjesztői gyűlésen és egy másik azonnal ríposztzik, de hát én ezt úgy oldottam meg, hogy...” (Kovács interjú, 2008) – fogalmazza meg tapasztalatait a csoportvezető szociális munkás.

A terjesztők javaslatára született meg az ún. „Panasz füzet”, s az ebbe bekerülő problémák, kérdések, kifogások sosem maradnak válasz nélkül.

Ötleteiket az újság mindennapi életébe beépítik. Így került sor hirdetési rovat indítására is, amitől az eladott példányszám emelkedését várták mind a terjesztők, mind az újság készítői. Továbbá megszületett egy feliratos póló: „Terjesztők vagyunk, nem koldusok!”²⁰ A fórum arra is lehetőséget teremt, hogy az újság terjesztői megismerjék egymást és az új terjesztőket is. Ez csökkentheti a konfliktusok számát. A csoportfoglalkozásokon résztvevők száma folyamatosan bővül.

A Kiemelt Terjesztők Klubja 2005 szeptemberében, az EQUAL program egyik kezdeményezéseként jött létre. A klub alapvető célja szerint a kiemelt terjesztők csoportként való szerveződéséhez nyújt segítséget. A Fedél nélkül munkatársai közös tevékenységgel, élményekkel igyekeznek e terjesztők közötti megértést, összefogást segíteni, hogy idővel közös akarattal, közös tervekkel legyenek képesek hozzászólni az utcalap ügyeihez. Az érdekérvényesítő képesség növelése mellett a célok közé tartozik a társas támogató rendszer kialakítása, annak érdekében, hogy a kiemelt terjesztők egymást segítő közösséggé váljanak, melyben nemcsak az újsággal, hanem az életük más területén jelentkező problémáikkal kapcsolatban is megértésre, támogatásra találhatnak. A szociális csoportmunka a legmegfelelőbb keret ahhoz, hogy az egyén, esetünkben a kiemelt terjesztő átélje: problémáival nincs egyedül, és a hasonló helyzetű társai megoldási kísérleteit, megoldásait látva reményt kapjon saját helyzete, problémái megoldására. Ez a hajléktalanok esetében rendkívül fontos! A területen dolgozó szociális munkások nap mint nap tapasztalhatják klienseink reményvesztettségét, azt, hogy helyzetüket kilátástalannak, visszafordíthatatlan fátumnak látják, ami jelentősen rontja esélyeiket és a velük végzett szociális munka hatékonyságát is. A többiek számára példaként szolgálhat a saját otthont vásároló kliens (az EQUAL program ideje alatt erre is volt precedens), de az is, hogy a profi lapárosok a létfenntartásukat teljes mértékben meg tudják oldani ebből a bevételből.

Kezdetben elsősorban beszélgetés, ismerkedés, információátadás volt a program, a kiemelt terjesztőket leginkább foglalkoztató témák kerültek a középpontba. Így rendszeresen szóba kerül, hogy a társadalom többsége agresszív a hajléktalanokkal és a Fedél nélkül-árusokkal szemben, és hogy mennyire nehéz ennek kezelése, s hogy az ingyenes nyilvános WC-k hiánya is gondot okoz. A beszélgetős összejövetelek azonban nem jelentettek elégséges vonzerőt, és a kiemelt terjesztőknek csak egy szűk rétege vett ezeken részt, ezért a csoportvezető szociális munkások a tevékenységek bővítése mellett döntöttek. A klubok programjai között már filmnézés, vetélkedők, kirándulások és nagyobb utazások is szerepelnek. A stáb tapasztalatai szerint elsősorban a szabadtéri programok és az utazások keltettek nagyobb érdeklődést a klub tevékenysége iránt, és növelték meg a résztvevők aktivitását. Budapest környéki természetjáró kirándulások mellett, ahol a közösen elfogyasztott ebédet mindig valamelyik kiemelt terjesztő vezényletével készítették el a csoporttagok. Három külföldi út is belefért az elmúlt két és fél évbe, kétszer Bécsben, egyszer pedig a horvát tengerparton jártak a klubtagok – volt, aki életé-

²⁰ A pólót a láthatósági mellénnyel együtt bármely érvényes engedéllyel rendelkező terjesztő igényelheti a szerkesztőségben, a gyártási önköltségnek megfelelő letéti díjért.

ben először látott tengert. A klub életében kiemelt jelentőségűek a karácsonyi ünnepek, a közös faállítás, díszítés, az ünnepi ebéd örömeivel. A közösségi szellem és az összefogás jelentősen erősödött a programok során. A második bécsi túrát már a terjesztők kezdeményezték, és először sikerült valamilyen közös cél érdekében pénzgyűjtést szervezni.

A kiemelt terjesztőkkel végzett munka során komoly, a csoportos szociális munkával összefüggő szakmai dilemmák merültek fel. Az EQUAL program megvalósítása során deklarált cél volt a terjesztők egymást támogató, önérték-érvényesítésre képes csoporttá szervezése. Ez a cél azonban az egyéni esetkezelési célok és a hajléktalanok társadalmán belül születő, visszahúzó erejű kapcsolatok ismeretében fontos szakmai dilemmákat vet fel, melyekkel a Fedél nélkül-stáb tagjai rendszeresen foglalkoztak. Sokszor tapasztalható a hajléktalanokkal folytatott szociális munka során, hogy a fedél nélküliek társadalmán belül szövődő kapcsolatok csapdává válhatnak, s visszahúzó erejük épp akkor nyilvánulhat meg leginkább, amikor valamelyik kliens élete jobbra fordulhatna. (Breitner 1999: 87) Így a csoporthatások és az egyéni esetkezelés hatásai ellentétesek lehetnek. E dilemmát a Fedél nélkül szociális munkásai a speciális csoportcélok megjelölésével, s a folyamatokat illetően a saját kontroll jellegű munkájukkal igyekeztek megoldani. Emellett megkönnyítette az esetkezelés és csoportmunka között feszülő ellentmondás feloldását, ha kimondták, megnevezték a legalapvetőbb elvi álláspontokat, hogy ti. a Fedél nélkül hivatalos árusítása nincs kifejezetten a hajléktalan státushoz kötve, és ha rendeződnek az érintett lakhatási körülményei, akkor sem fogják megfosztani őt a lap terjesztésének lehetőségétől, sőt. Alapvető célként fogalmazódott meg, hogy az életkörülményeik rendezésére képes kliensek követendő példát nyújtsanak a csoport többi tagja számára.

A jelen

Az EQUAL program lezárulásával a Fedél nélkül munkatársai anyagi eszközökben és létszámban megfogyatkozva²¹ próbálják továbbvinni a megkezdett pozitív folyamatokat, ápolni a hajléktalan művészek alkotókedvét, segíteni a szinte a Fedél nélkül gyermekének számító „Vagyunk” Otthontalan Művészek Önszervező Egyesületét, biztosítani a terjesztőknek az egyéni és csoportos szociális munkát, népszerűsíteni a Fedél nélkül-t, bejárnatni az új arculatot, növelni a példányszámot. A feladat szinte a lehetetlennel határos, az önkéntesek, támogatók segítsége nélkül nem is lenne megvalósítható. A szociális munkások jelentős sikereket könyvelhetnek el a lapba író, rajzoló, azt terjesztő hajléktalan emberek bevonása terén, az újság megjelenésével és árusításával kapcsolatos napi feladatokat illetően. Hajléktalan emberek ma már rendszeresen végeznek a Fedél nélkül keretében helyszíni ellenőrzést, adnak ügyeletet a Fedél nélkül szerkesztőségében, vesznek részt a lap szétosztásában, a terjesztők között, de bevonhatók a beteg terjesztők ápolásába, látogatásába is, ami az

²¹ Az újságnak jelenleg két szociális munkás munkatársa van, mindketten részmunkaidőben dolgoznak.

újságot működtető szociális munkások számára komoly segítséget és jól-
eső sikert is jelent. A továbbra is működő csoportfoglalkozásokon, a Ter-
jesztői Gyűlésen és a Kiemelt Terjesztők Klubjában is megvannak az ál-
landó résztvevők, ki-ki megtalálta a maga szerepét, feladatát. A munka
folyik tovább, sok a terv, az ötlet. A lelkesedés a régi, s bár az anyagi
lehetőségek (hazánkban sajnos megszokott) szűkösége a Fedél nélkül
számára is problémákat jelent, a munkatársak folyamatosan keresik a
lehetőségeket: pályázatokat írnak, marketing-tanácsadót vonnak be az ar-
culatépítési folyamatba, minden lehetséges fórumon próbálják megszólí-
tani lakosságot, a vásárlókat. Akik azzal tudnak segíteni, hogy megvá-
sárolnak egy-egy Fedél nélkül-t.

Irodalom

- Bényei Zoltán – Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György, 2000: Tíz év után.
Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999. *Esély*, 2000/1. 62–95.
- Breitner Péter, 1999: A hajléktalanná válás lépcsőfokai. *Esély*, 1999/1. 84–108.
- Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György – Pelle József, 2002: A margó szélén.
Hajléktalan emberek Budapesten a századforduló éveiben (1999–2000–2001). *Esély*,
2002/3. 30–54.
- Győri Péter, 2003: „Hajléktalanok Menhelye Egylet” – Az első fővárosi hajléktalan-
ügyi kezdeményezés, Budapest: Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani
Szociális Központ és Intézményei
- Győri Péter – Sass Lajos, 2003: A Népszálló története, Budapest: Menhely Alapítvány
és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei
- Kancsalics Eszter 2007: A non-profit szektor társadalmi célú kommunikációjának jel-
lemzői, lehetőségei, különös tekintettel a Menhely Alapítványra. Budapesti
Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Marketing és Média Intézet. Szak-
dolgozat. Kézirat.
- Kovács Ivetta, 2008: „Élj meg Fedél nélkül!” A Fedél nélkül – Hajléktalanok lapja két
és fél éve az EQUAL programban. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalom-
tudományi Kar. Szakdolgozat. Kézirat.
- Kovács Ivetta interjúja Kepe Róberttel, a Fedél nélkül vezetőjével. 2008. március 18.
Kézirat.
- Pik Katalin, 1994: A hajléktalanokról. Mit kell tudnia egy szociális munkásnak ahhoz,
hogy a hajléktalanokkal dolgozni tudjon. Kandidátusi disszertáció. Kézirat.
- Váczi Borbála interjúja Kepe Róberttel, a Fedél nélkül vezetőjével. 2008. január 23.
Kézirat.